

УДК 373.2.091.3.01

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193745>

Вікторія Агіляр Туклер, аспірант кафедри дошкільної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ

У статті на засадах аналізу психолого-педагогічної літератури, методичного інструментарію та практичного досвіду висвітлено результати формувального етапу педагогічного дослідження, що передбачало розробку системи виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку. Дослідження проводилось в три етапи (підготовчий, інформаційно-формувальний, творчо-діяльнісний). Кожен етап включав підбір прийомів роботи з дітьми, створення педагогічних умов.

Ключові слова: система виховання; ініціативність; сюжетно-рольова гра; прийоми; педагогічні умови.
Лім. 7.

Victoriya Ahilyar Tukler, Postgraduate Student of the Preschool Pedagogics Department
Borys Hrinchenko Kyiv University

A SYSTEM FOR NURTURING PROACTIVITY IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOLAGE IN A ROLE-PLAYING GAME

In the article, based on the analysis of psychological and pedagogical literature, methodological tools and practical experience, the results of the formational stage of pedagogical research have been demonstrated. We have developed and tested a system for nurturing proactivity in senior preschool children in a role-playing game.

The implementation of the system for nurturing proactivity involves working together with parents, senior preschool children, and teachers. For this purpose, effective methods of work have been selected at all stages of implementation of the nurturing system. The implementation of the system of work has been carried out in three stages: preparatory, informative/ formational, and creative/active. During the first stage (preparatory) we solved the following issues: we studied the play environment, the convenience of its location and external attractiveness, lighting, and thematic grouping of toys; a "Mood Corner" and an "Interest Board for my Group" have been created, and a series of exercises and psychological sketches aimed at establishing communication with peers and adults have been held. During the second stage (informational), play classes have been developed and the children's knowledge has been consolidated by playing sketches aimed at mood differentiation, storytelling of children according to schemes, conducting excursions, preparing photo-presentations together with parents, and didactic games and exercises. During the third stage (creative/active), the following forms of work have been organized: psychological sketches, game-dramatizations, role-playing games, exercise games, entertainment, creative and team work. At each stage, the appropriate pedagogical conditions have been created: availability of time for independent play of children, partnership interaction between adults and children, providing indirect pedagogical supervision of children in a role-playing game, existence of play development environment organized by a teacher, systemic enrichment of the children's knowledge about the surroundings, and implementation of a set of techniques for nurturing initiative in senior preschool children.

Keywords: nurturing system; proactivity; a role-playing game; techniques; pedagogical conditions.

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку суспільства виникає потреба у вихованні громадян України здатних виявляти власну позицію, втілювати нові ідеї, виявляти базові якості особистості. Виховання особистості та її базових якостей починається з дошкільного віку та являється одним з головних спрямувань дошкільної освіти. За результатами аналізу наукових досліджень найбільш ефективно формуються всі базові якості особистості у період дошкільного віку в ігровій діяльності. В сучасних сюжетно-рольових іграх дітей ініціативність проявляється в тому, що гравці демонструють

впевненість у власних вчинках, самостійність в розігруванні сюжетів, творчість в застосуванні атрибутів та програнні персонажів. У процесі розігрування сюжетів ігор діти виявляють у поведінці винахідливість та ініціативність. Виховуючи і розвиваючи дитину в грі, ми сприятимемо цілісному розвитку особистості. Необхідно лише застосувати ефективні методи та прийоми, створити педагогічні умови, за яких процес виховання ініціативності відбуватиметься природно та невимушено.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі питанню виховання ініціативності присвячені праці І. Головінової, В. Манько,

О. Старинської (ініціативність в пізнавальній діяльності), А. Паурене, Л. Новікової (становлення ініціативності у діяльності), С. Петухової (прояви ініціативи у таких видах діяльності, як навчання, праця та гра), І. Плотнієк (формування ініціативності як риси особистості), Г. Сороки (формування ініціативності в колективній творчій діяльності), О. Трошкіна (ініціативність у навчально-творчій діяльності) та інші. Аналіз досліджень доводить те, що базова якість ініціативності у дошкільному віці не достатньо вивчена, дана психологічна якість розглядається з різних аспектів та немає однозначного підходу до її виховання. Результати наукових розвідок, доводять, що в сюжетно-рольових іграх дітям надається можливість діяти із власної ініціативи незалежно від дорослого (Л. Артемова, А. Богуш, К. Карасьової, Н. Лудан, Т. Піроженко, В. Захарченко та інші). Науковці однозначні в думці, що сюжетно-рольові ігри є одним із дієвих засобів виховного впливу на дітей, формування їх особистісних якостей, зокрема ініціативності. Спираючись на думку більшості фахівців у галузі дошкільної освіти (Л. Артемова, Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, С. Нечай, В. Рагозіна) у підборі методів та прийомів впливу на дітей, у своєму дослідженні ми надали перевагу таким способам взаємодії, у яких вихованець має можливість активно проявити себе. На основі аналізу наукових поглядів фахівців (І. Беха, Г. Беленької, Н. Гавриш, Н. Дятленко, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманської) нами була розроблена та презентована система виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі.

Мета статті. На основі аналізу досліджень науковців розробити та перевірити ефективність змісту системи виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі.

Вклад основного матеріалу. Провідною ідеєю нашого дослідження виступає положення про необхідність системного педагогічного супроводу ігровою діяльністю дітей задля реалізації виховних завдань Базового компонента дошкільної освіти. В основу розробленої системи роботи були покладені ідеї: індивідуалізації освітнього процесу, виховання базових якостей дітей дошкільного віку, використання сюжетно-рольової гри як засобу формування особистості, здійснення ефективного педагогічного супроводу сюжетно-рольовими іграми.

Реалізація системи роботи проводилась в три етапи: підготовчий, інформаційно-формувальний, творчо-діяльнісний. Розкриємо зміст кожного етапу.

Перший етап – підготовчий, метою якого було

створення позитивного емоційного клімату розгортання спільної ігрової діяльності дітей, формування у дітей бажання гратися разом.

Для досягнення визначеної мети ми, насамперед, звернули увагу на ігрове середовище: зручність його розташування, зовнішню привабливість, освітлення, тематичне групування іграшок. Щоб зосередити увагу дітей на певному ігровому осередку чи іграшці ми передбачили виділення певної зони ігрового куточка променем світла, використавши для цього настільну лампу з рухомим абажуром. Для створення позитивного емоційного клімату важливим є доброзичливе спілкування вихователя з дітьми, заохочення до об'єднань в ігрові колективи, установка на те, що у дітей буде достатньо часу для розгортання сюжету гри. На допомогу вихователю у створенні позитивного настрою дітей було створено "Куточок настрою". В ньому було розміщено дидактичні ігри: "Створи настрої", "Мішечки радості і злості", "Квітка настрою", "Мій портрет", "Хмарки настрою"; розміщено "Календар емоцій"; колаж "Емоції нашої групи"; атрибути: сердечко доброти, чарівні окуляри настрою, мікрофон.

Об'єднанню дітей для спільних ігор сприяла також "Дошка інтересів моєї групи". Вона була створена з метою згуртування дітей за спільними інтересами та вподобаннями. На "Дошці інтересів моєї групи" кожна дитина з групи мала можливість викласти зображення предмету або картинку які відповідають їх особистим зацікавленням: ігри з м'ячем, ляльками, динозаврами, казковими героями та героями з мультфільмів та інші. У подальшому вихованці самостійно цікавились іграми та іграшками своїх товаришів, обмінювались ними, розповідали про прочитані з батьками книжки, переглянуті мультфільми та фільми, обмінювались враженнями від прогулянок та виїздів на природу або відвідування цікавого місця відпочинку, домовлялись про організацію гри.

Для утримання позитивного настрою всіх учасників гри, необхідно було навчити дітей вмінню розрізняти емоційний стан партнерів по грі, розвинути здатність помічати зміни в їхній міміці, жестах, рухах, а також навчити відтворювати відповідні емоції. Тому ми підібрали серію вправ та психологічних етюдів, спрямованих на налагодження комунікації з однолітками та дорослими, вміння вирішувати конфлікти, позитивно сприймати себе та оточуючих. Водночас ми надавали доступну для віку дітей інформацію про таку якість людини як ініціативність, її значення для цікавого розгортання сюжету гри, підібрали систему заохочувальних прийомів.

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ

Другий етап – інформаційний. На даному етапі ми ставили за мету поглибити знання дітей про навколишню дійсність, яка відповідає сучасним реаліям оточуючого світу та може бути відтвореною у сюжетно-рольових іграх дітей. Освітні теми визначили наступним чином: Дошкільнятам про професії дорослих (сучасні та давні професії), Цікаве навколо нас (ігрові заняття про космос, країни світу та Україну, українські іграшки та традиції), Архітектура та предметний світ (історичні та давні архітектурні споруди, предмети для будівництва), Сім'я, Супермаркет, Пригоди в Простоквашино тощо. Отримані дітьми знання закріплювались у програванні в етюдах різних видів настрою, під час розповідей дітей за план-схемами, проведення екскурсій, при підготовці фото-вернісажу разом із батьками, дидактичних іграх та вправах, будівельно-конструктивних іграх, сюжетно-рольових іграх. Надаючи дітям необхідні знання, ми керувалися думкою, що вони будуть в наступному відтворені дітьми у самостійній ігровій діяльності, для якої вивільнили достатню кількість часу в розпорядку дня.

Третій етап – творчо-діяльнісний. Він передбачав закріплення та узагальнення знань дітей про оточуючу дійсність та взаємини в ньому, вмінь їх застосування в ігровій діяльності, а також внесення елементів творчості та новизни у сюжетно-рольові ігри, виявлення дітьми індивідуальності в іграх. Для досягнення мети у роботі із дітьми дошкільного віку ми запланували використання наступних форм роботи: психологічні етюди, ігри-драматизації, ігри-вправи, розваги, творчі, колективні роботи.

Алгоритм виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в старшому дошкільному віці був визначений наступним чином:

Перший крок: внесення вихователем неочікуваної і нестандартної для знайомої гри пропозиції по розгортанню сюжету та багатофункціональності використання знайомого обладнання. Наприклад, щодо сюжету гри "Я в дитячому садочку" поставити питання: "А якщо ваш садок раптом би перемістився з нашої планети на Марс?"; для гри "Свято у колі сім'ї" внести пропозицію: "Запросіть на свято Бабу Ягу!"; для гри "Художники" порекомендувати змінити умови сприйняття знайомого об'єкту "А якби на малюнки художників крізь воду подивилися русалки? Що б вони побачили? Як змінилися би кольори на картинах для них?". Щодо багатофункціональності використання знайомого обладнання: показати як дві цеглинки зі звичайного конструктора можуть стати –

стілечиком, столиком, диваном, дахом, пароплавом, гойдалкою та інше.

Другий крок – стимулювання до пошуку незвичностей у звичному. Прийоми: заохочення (Ти можеш придумати ще цікавіше!), підтримка (Мені подобається. Цікавіше за мою ідею!), схвалення (ой як здорово ти придумав!), конкурс чудернацьких ідей, внесення нового ігрового атрибуту чи іграшки тощо.

Третій крок – самостійний прояв ініціативи дітей та підтримка її вихователем. Зі сторони вихователя важливим є звернення уваги на спроби дітей самостійно організовувати ігри, підбирати атрибути до гри, розвитку сюжетів гри, розподіляти ролі між дітьми, вносити елементи новизни та пропозицій щодо зміни ходу гри. В означених випадках педагогові доцільно використовувати позитивну оцінку діяльності малят. Така позиція вихователя стала стимулом для дітей у подальшому виявленні самостійних дій та ініціативності у сюжетно-рольових іграх без допомоги дорослого.

Задля ефективності запропонованої системи роботи необхідно було забезпечити відповідні педагогічні умови. В контексті нашого дослідження ми визначаємо наступні педагогічні умови виховання ініціативності дітей в сюжетно-рольовій грі: наявність у розпорядку дня часу для самостійної гри дітей, партнерська взаємодія між дорослими та дітьми, що передбачає опосередкований педагогічний супровід сюжетно-рольовою грою дітей, наявність організованого педагогом ігрового розвивального середовища, системне збагачення знань дітей про оточуючу дійсність, використання комплексу прийомів виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку.

Зупинимося окремо на кожній з умов.

Перша умова: наявність у розпорядку дня часу для самостійної гри дітей.

Обмеженість тематики сюжетно-рольових ігор негативно позначається на прояві ініціативності дітей. Програючи сюжети ігор стереотипної тематики діти швидко вичерпують сюжетну лінію гри, що призводить до її завершення. Пропозиції щодо внесення нової креативної тематики діти сприймають охоче, проте самостійно її розвинути не можуть. Ми пояснюємо це недостатньо сформованими ігровими навичками дітей та їхньою пізнавальною обізнаністю про оточуюче середовище, що в результаті впливає на тривалість і якість процесу програвання сюжетно-рольових ігор.

Спостереження за ігровою діяльністю дослідників О. Гударевої К. Карасьова [4], Нгуен Тхи Ким Ань [6], О. Смирнової [7], діяльністю в умовах

ЗДО довели, що вільна гра дітей старшого дошкільного віку обмежена в часовому просторі, дітям не вистачає часу для того щоб розкрити образ розіграного персонажу, розвинути сюжет гри, домовитися і розподілити ролі з учасниками гри. Більша частина зайнятості дітей в ЗДО приділена пізнавальній діяльності, що зумовлено запитом батьків. В таких умовах стає складним розгортання сюжетно-рольових ігор різної тематики, учасники гри більше часу використовують для підготовки до гри, аніж її програвання, діти грають стереотипно та одноманітно не встигаючи вносити нові елементи в гру.

У результаті, сюжетно-рольова гра втрачає свою значимість як провідний вид діяльності, виникає обмеження виховного потенціалу ігор, зменшується їх вплив на формування особистісних якостей дітей. Як наслідок вихованці відчують труднощі в спілкуванні з однолітками і дорослими.

Друга умова: опосередкований педагогічний супровід сюжетно-рольовою грою дітей.

Щодо педагогічного супроводу ігровою діяльністю дітей, то тут теоретичним підґрунтям визначеної нами позиції опосередкованого впливу вихователя на діяльність дітей, є дослідження І. Беха та А. Бурової [2], Бурова [3]. Зокрема, результати дослідження І. Бехом педагогічної взаємодії вихователів з дітьми показали, що переважна більшість вихователів із функціонально-рольовою орієнтацією постійно оцінюють своїх вихованців, регламентують їхню активність, що призводить до обмеженості творчого потенціалу дітей. На нашу думку, авторитарний стиль спілкування та постійна критична оцінка діяльності дітей пригнічує процес виховання базових якостей особистості, зокрема ініціативності. Таким чином, формується особистість, яка не має власної позиції у будь-якій ситуації, натомість має складнощі у самореалізації.

Означимо умови опосередкованого педагогічного супроводу грою дітей: систематична робота із задоволення дитячої потреби у самовираженні, набутті нових знань, умінь і навичок; облаштування середовища, яке б спонукало до самостійної ігрової діяльності; періодична заміна предметів розвивального середовища, внесення нових елементів; віра у можливість дитини та стимулювання до проявів ініціативності; позитивне емоційне спілкування між учасниками освітнього процесу.

Третя умова: наявність організованого ігрового середовища.

Поняття “розвивальне середовище” було

введено шотландським психологом Джоном Равеном і розглядається як простір, в якому відбувається саморозвиток особистості та формується життєва компетенція. Зазначимо, що предметне наповнення груп ЗДО вимагає періодичного оновлення для забезпечення варіативності ігрової діяльності [5, 41 – 51]. Втілення ігрових потреб дітей старшого дошкільного віку забезпечується в зоні сюжетно-рольових ігор. В ньому розміщуються необхідні предмети та Набори для ігор “Будівельники”, “Архітектори”, “Супермаркет”, “Перукарня” та інше. Муляжі тварин, будівельний матеріал, каса, виставка тканин, виставка готових виробів, журнали мод, крейда, ножиці, швейна машина [5, 41 – 51].

Четверта умова: системне збагачення знань дітей про оточуючу дійсність.

Із дослідження Л. Артемової ми визначили, що особливого значення для розвитку сюжетно-рольових ігор дітей мають засвоєні ними знання про навколишній світ та набутий досвід [1, 68]. Серед низки джерел збагачення знань дітей дошкільного віку в умовах ЗДО, ми виокремлюємо: ігрові заняття, дидактичні ігри, бесіди, читання та обговорення художньої літератури, проведення виїзних та віртуальних екскурсій, психологічні етюди, вирішення проблемних ситуацій, свята і розваги.

Поза межами дошкільного закладу (в родині, соціумі) пізнавальна інформація отримується дітьми також в результаті впливу: отриманих додаткових освітніх послуг, мас-медіа, комп’ютерних технологій, взаємин у сім’ї, читання літератури вдома, відвідування підприємств обслуговування (супермаркетів, перукарні, магазинів та інше), відвідування центрів культури та дозвілля (зоопарку, бібліотеки, театрів, планетарію тощо), спільних прогулянок у колі сім’ї (парки, сквери, ліс, водойма) та сімейного відпочинку (виїзди до села, іншого міста, країни).

П’ята умова: використання комплексу прийомів виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі.

Проблеми, що виникають у дітей під час розгортання сюжету гри часто є результатом невміння педагогів та батьків підтримати ініціативу малят, мотивувати до втілення власних ідей. Як наслідок, ініціативність дітей пригнічується, занижується їхня самооцінка, формується звичка прийняття рішень за вказівкою педагога. Важливого значення для формування й розвитку ініціативності дітей мають, на нашу думку, наступні прийоми роботи: заохочення, підтримка дорослим ініціативності дітей, позитивна оцінка пропозицій та вчинків дітей, віра педагога у потенційні можливості

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ

вихованців, створення ситуацій успіху, прийом “навчи іншого”, прийом здивування.

Серед ефективних прийомів педагогічного впливу, які виховують ініціативність дітей старшого дошкільного віку ми виокремлюємо такі: 1) “**Закликаю до гри**” – дитина бере картку із зображенням іграшок (дітей які граються) і пропонує нову гру. Сором’язливих дітей заохочує вихователь до того, щоб висловити своє бажання грати. Як варіант, вихователь пропонує дітям скласти план-схему своєї гри (продумати назву гри, атрибути, ролі, розвиток сюжету) і продемонструвати іншим дітям 2) “**Мій шанс**” – перед початком гри педагог проводить бесіду з дітьми, яка полягала у обговоренні інтересів дітей, називанні якостей кожної дитини, надання “шансу” головної (бажаної) ролі для дітей які постійно грали другорядні ролі 3) “**Перезапуск гри**” – коли діти не можуть розвинути сюжет гри, вихователь пропонує “перезапустити” гру на її початок і програти сюжет заново, при обговоренні діти вносять пропозиції у сюжет гри, нові ідеї 4) “**Зміни персонажа**” – запропонувати дітям змінити якість персонажів або їх емоції (зла і добра фея, сміливий і боязливий лев, самостійний та несамостійний директор крамниці та інше) 5) **Вправа “Програємо ситуацію”** – дітям пропонують ігрові ситуації для розігрування. Із групи дітей, обираються учасники “актори” і “спостерігачі”. Діти-актори – максимально природно програвать ситуацію. Діти-спостерігачі – за допомогою вихователя аналізують побачене.

Наведені прийоми виховання ініціативності дітей в сюжетно-рольовій грі ми застосовували у два етапи. Перший: при початковому впровадженні системи роботи педагог разом із дітьми програвав ролі, показував і пояснював способи програвання сюжетів гри, надавав допомогу дітям, інколи програвав складні ролі. Таким чином, педагог був активним учасником гри при розігруванні сюжетів. На другому етапі педагог стимулював вихованців до самостійних дій, ініціативної поведінки, мотивував до активного розгортання сюжету гри.

Висновок. Розроблена система виховання уможливило ефективне формування ініціативності в сюжетно-рольовій грі в старшому дошкільному віці у разі її поетапного впровадження. Система виховання включала три етапи (підготовчий, інформаційно-формульний, творчо-діяльнісний), кожен з яких має свою мету і логічно продовжує попередню освітню діяльність. На всіх етапах виховної роботи представлено методичний інструментарій та створено алгоритм виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі. Рекомендовано створення педагогічних умов, що

забезпечують позитивне функціонування запропонованої системи роботи. Представлені прийоми та педагогічні умови можуть бути використані вихователями закладів дошкільної освіти в процесі формування базових якостей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова, Л. В. *Формирование общественной направленности ребенка дошкольного возраста в игре*. Киев, 1988. 160 с.
2. Бех, І. Д. *Від волі до особистості: монографія*. Київ, 1995, 202 с.
3. Бузова, А. Організація ігрової діяльності дошкільнят у світлі вимог Базової програми. *Дошкільне виховання*. 2009. № 12, 4–5 с.
4. Карасьова, К. В., Піроженко, Т. О. *Ігровий простір дитини*. Київ, 2011, 128 с.
5. Константинова, О., Харитонович, О. Формуємо розвивальне середовище. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 11, 41–51 с.
6. Нгуен Тхи Ким Ань. *Воспитание творческой активности у детей старшего дошкольного возраста в сюжетно-ролевой игре*. (Дис. канд. пед. наук). Московский педагогический государственный университет, Москва. 2004, 190 с.
7. Смирнова, Е. О., Гударёва, О. В. Состояние игровой деятельности современных дошкольников. *Психологическая наука и образование*. 2005. № 2, 76–86 с.

REFERENCES

1. Artemova, L.V. (1988). *Formirovanie obshchestvennoi napravlenosti rebenka doshkolnogo vozrasta v igre* [Formation of Social Orientation of a Child of Preschool Age in Play]. Kyiv, p. 160. [in Russian].
2. Bekh, I.D. (1995). *Vid voli do osobystosti: monohrafla* [From Will to Personality: Monograph]. Kyiv, p. 202. [in Ukrainian].
3. Burova, A. (2009). Organizatsia ihrovoi diialnosti doshkilnat u svitli vymoh Bazovoi prohramy [Organization of Play Activity of Preschool Children from the Perspective of the Requirements of the Basic Program]. *Preschool education*. No. 12, p. 4–5. [in Ukrainian].
4. Karasiova, K.V. & Pirozhenko, T.O. (2011). *Ihrovyi prostir dytyny* [The Playing Space of a Child]. Kyiv, p. 128. [in Ukrainian].
5. Konstantynova O., Kharytonovych O. (2013). *Formuiemo rozvyvalne sere dovyshe. Vyhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu* [Forming an Educational Environment. Educational Methodologist of a Preschool Institution]. *Candidate's thesis*. No. 11, pp. 41–51. [in Ukrainian].
6. Nguyen Thi Kim Anh (2004). *Vospitania tvorcheskoi aktivnosti u detei starshego doshkolnogo vozrasta v siuzhetno-rolevoi igre* [Nurturing Creative Activity in Senior Preschool Children in a Role-playing Game]. Moscow, p.190. [in Russian].
7. Smirnova, Ye.O. & Gudareva, O.V. (2005). *Sostoianie igrovoi deiatelnosti sovremennykh doshkolnikov* [The State of Play Activity of Modern Preschoolers]. *Psychological science and education*. No. 2, pp. 76–86. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.10.2019